

**ЦИВІЛІСТИКА**

**ГОНЧАРОВА А. В.,**

кандидат юридичних наук, доцент,  
доцент кафедри кримінально-правових  
дисциплін та судочинства  
(Навчально-науковий інститут права  
Сумського державного університету)

УДК 347.664.8

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.1.8>

**СУДОВИЙ ПОРЯДОК ВСТАНОВЛЕННЯ ПРАВ НА СПАДКУВАННЯ  
ТА ЇХ ПОЗБАВЛЕННЯ**

Стаття присвячена визначенню судового порядку встановлення прав на спадкування, питанням процесуального правонаступництва у справах щодо спадкування, в тому числі у спорах про визначення додаткового строку для прийняття спадщини, у спорах про визнання права спадкування на нерухоме майно, про визнання заповіту недійсним, що має вирішуватися судом з урахуванням змісту норм статей 1218, 1219, 1276 ЦК України.

Зазначено, що процесуальне правонаступництво в суперечках щодо визначення додаткового строку для прийняття спадщини ґрунтується на нормах ст. 1276 ЦК, згідно з якою, якщо спадкоємець за заповітом або за законом помер після відкриття спадщини і не встиг її прийняти, право на прийняття належної йому частки спадщини, крім права на прийняття обов'язкової частки у спадщині, переходить до його спадкоємців (спадкова трансмісія).

Окрема увага приділяється питанню про визнання права власності на спадкове нерухоме майно у випадках, якщо спадщина прийнята, проте спадкоємцем не було отримано свідоцтво про право на спадщину. Слід брати до уваги, що законодавець розмежує поняття «виникнення права на спадкування» і «виникнення права власності на нерухоме майно, що входить до складу спадщини» і пов'язує з виникненням цих майнових прав різні правові наслідки.

Зазначено, що згідно з нормами ч. 5 ст. 1268 ЦК, незалежно від часу прийняття спадщини вона належить спадкоємцеві з часу відкриття спадщини, а відповідно до ч. 3 ст. 1296 ЦК відсутність свідоцтва про право на спадщину не позбавляє спадкоємця права на спадщину.

Встановлено обов'язок спадкоємця звернутися за свідоцтвом про право на спадщину на нерухоме майно. Однак за нормами цієї статті, так само як і за іншими нормами цивільного права, не визначено правових наслідків недотримання такого боргу у вигляді втрати права на спадщину. Виникнення у спадкоємця права на спадщину, яке пов'язується з її прийняттям як майнового права, зумовлює входження права на неї до складу спадщини після смерті спадкоємця, який не отримав свідоцтва про право на спадщину (статті 1296, 1297 ЦК) і не здійснив його державну реєстрацію (ст. 1299 ЦК).

**Ключові слова:** *спадщина, спадкодавець, спадкоємець, спадкове майно, свідоцтво про право на спадщину, відкриття спадщини.*



**Goncharova A. V. Judicial procedure for establishing the rights to inheritance and deprivation**

The article is devoted to determining the judicial procedure for establishing the right to inherit, the issue of procedural succession in cases of inheritance, including disputes over the determination of additional time for inheritance, disputes over the recognition of the right to inherit real estate, the invalidation of the will, should be decided by the court, taking into account the content of the provisions of Articles 1218, 1219, 1 276 of the Civil Code.

It is noted that the procedural succession in disputes over the determination of an additional term for acceptance of the inheritance is based on the provisions of Art. 1276 of the Civil Code, according to which if the heir by will or by law, died after the opening of the inheritance and did not have time to accept it, the right to accept his share of inheritance, except the right to accept a mandatory share in the inheritance, passes to his heirs (hereditary transmission).

Particular attention is paid to the issue of recognition of ownership of inherited real estate in cases where the inheritance is accepted, but the heir has not received a certificate of inheritance should be borne in mind that the legislator distinguishes between “the emergence of the right to inherit” and “the emergence of ownership immovable property that is part of the inheritance”, and connects with the emergence of these property rights various legal consequences.

It is noted that in accordance with the provisions of Part 5 of Art. 1268 of the Civil Code, regardless of the time of acceptance of the inheritance, it belongs to the heir since the opening of the inheritance and in accordance with Part 3 of Art. 1296 of the Civil Code, the absence of a certificate of inheritance does not deprive the heir of the right to inherit.

The heir is obliged to apply for a certificate of the right to inherit real estate. However, the provisions of this article, as well as other provisions of civil law, do not define the legal consequences of non-compliance with such a debt in the form of loss of the right to inheritance. The emergence of the heir's right to inherit, which is associated with its acceptance as a property right determines the inclusion of the right to it in the inheritance after the death of the heir who did not receive a certificate of inheritance (Articles 1296, 1297 CC) and did not exercise his state registration (Article 1299 of the Civil Code).

**Key words:** *inheritance, testator, heir, hereditary property, certificate of inheritance, opening of inheritance.*

**Вступ.** Аналізуються випадки, коли відповідно до норм статей 1268–1269 ЦК порядок прийняття спадщини встановлюється залежно від того, чи проживав постійно спадкоємець разом із спадкодавцем на час відкриття спадщини, і від особливостей правового статусу спадкоємця як малолітньої, неповнолітньої, недієздатної особи або особи, цивільна дієздатність якої обмежена. Так, відповідно до частин 3, 4 ст. 1268 ЦК спадкоємець, який постійно проживав разом із спадкодавцем на час відкриття спадщини, вважається таким, що прийняв спадщину, якщо протягом строку, встановленого ст. 1270 ЦК, він не заявив про відмову від неї. Малолітня, неповнолітня, недієздатна особа, а також особа, дієздатність якої обмежена, вважаються такими, що прийняли спадщину, крім випадків відмови від спадщини в установленому законодавством України порядку. Зазначені особи вважаються такими, що прийняли спадщину, крім випадків їх відмови від спадщини, а щодо малолітніх і недієздатних осіб – відмови, здійсненої від їхнього імені батьками (усиновлювачами), опікунами з дозволу органу опіки та піклування (встановлених частинами 2–4 ст. 1273 ЦК).

**Постановка завдання.** Необхідно звернути увагу, що низка питань спадкового права залишається дискусійною з практичного погляду, зокрема питання, пов'язані з визначенням



судового порядку оформлення спадкових прав спадкування. Зазначена проблематика входить до предмета дослідження і становить мету статті.

**Результати дослідження.** За останні роки законодавцем та науковцями обговорено та прийнято до відома інформацію про узагальнення судової практики розгляду цивільних справ щодо спадкування. Під час розгляду спадкових справ суди повинні встановлювати:

- місце відкриття спадщини;
- коло спадкоємців, які прийняли спадщину;
- законодавство, яке підлягає застосуванню щодо правового режиму спадкового майна. Наприклад, якщо спадкоємець є іноземним громадянином і проживає на території іншої держави, а спадкове майно знаходиться на території України.

Обставини, що входять до предмета доказування (ч. 1 ст. 179 Цивільного процесуального кодексу України у зазначеній категорії справ, можна встановити тільки під час дослідження документів, наявних у спадковій справі. Належними доказами щодо фактів, які необхідно встановити для вирішення спору щодо права спадкування, є копії документів відповідної спадкової справи, зокрема поданих заяв про прийняття спадщини, виданих свідоцтв про право на спадщину, довідок житлово-експлуатаційних організацій, сільських, селищних рад за місцем проживання спадкодавця [1].

Слід звернути увагу на наявність у матеріалах справи обґрунтованої постанови про відмову нотаріуса у вчиненні нотаріальної дії, зокрема відмови у видачі свідоцтва про право на спадщину.

У разі, якщо щодо отримання доказів у сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, є складнощі, суд за їхнім клопотанням зобов'язаний витребувати такі докази (ч. 1 ст. 137 ЦПК).

У разі, якщо особи, які беруть участь у справі, не заявляють клопотання про витребування доказів, зокрема копій документів зі спадкової справи, обов'язком суду на підставі ч. 4 ст. 10 ЦПК є роз'яснення наслідків нездійснення такої процесуальної дії.

Запит суду до нотаріальної контори має стосуватися документів щодо обставин, які підлягають встановленню судом. Зокрема, це відомості про осіб, які зверталися до нотаріальної контори із заявою про прийняття спадщини, яким видано свідоцтва про право на спадщину, свідоцтво про право на частку в спільному майні подружжя тощо.

Виникнення у спадкоємця права на спадщину, яке пов'язується з її прийняттям, як майнового права зумовлює входження права на неї до складу спадщини після смерті спадкоємця, який не отримав свідоцтва про право на спадщину (статті 1296, 1297 ЦК) і не здійснив його державну реєстрацію (ст. 1299 ЦК).

Вирішуючи питання про те, чи підлягають розгляду судом справи щодо права спадкування без попереднього звернення особи до нотаріальної контори для оформлення права на спадщину та відмови нотаріуса в оформленні права на спадщину, судам необхідно враховувати всі обставини справи.

Главою 86 ЦК визначено нотаріальний порядок оформлення права на спадщину [2], а також Законом України «Про нотаріат» [3]. Судам слід брати до уваги, що суперечки щодо спадкування підлягають розгляду судами виключно в порядку цивільного судочинства. Відмова у відкритті провадження у справі (п. 1 ч. 2 ст. 122 ЦПК) або припиненні провадження у справі (п. 1 ч. 1 ст. 205 ЦПК) з тих підстав, що заява не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства, не відповідає зазначеним вимогам процесуального законодавства. Винесення ухвали про припинення провадження у справі без вказівки, до юрисдикції якого суду віднесено розгляд таких справ, суперечить також вимогам ст. 206 ЦПК.

Отже, у разі, якщо відсутня можливість отримати у нотаріуса свідоцтво про право на спадщину не підтверджена належними доказами, а саме відмовою нотаріуса у видачі свідоцтва про право на спадщину, це може бути підставою для відмови в позові, а не відмови у відкритті провадження у справі (п. 1 ч. 2 ст. 122 ЦПК), закриття провадження у справі (п. 1 ч. 1 ст. 205 ЦПК) або залишення позовної заяви без розгляду (ст. 207 ЦПК).

Помилковою є практика тих судів, які з порушенням принципів диспозитивності цивільного судочинства (ст. 11 ЦПК) залишають без руху позовні заяви, в яких, на думку



суду, неправильно визначено відповідача (наприклад, виконком місцевої ради, територіальні органи Міністерства юстиції України), і надають додатковий термін позивачеві для усунення недоліків.

У разі пред'явлення позову до неналежного відповідача суд за клопотанням позивача, не припиняючи розгляду справи, замінює первісного відповідача належним відповідачем, якщо позов пред'явлено не до тієї особи, яка повинна відповідати за позовом, або залучає до участі в справі іншу особу як співвідповідача (ст. 33 ЦПК).

Якщо позивач не заявляє клопотання про заміну неналежного відповідача, суд повинен відмовляти у задоволенні позову.

Про визнання особи, що прийняла спадщину, зокрема в суперечках про визначення додаткового строку для прийняття спадщини, у випадках, коли спадкоємці постійно проживали разом зі спадкодавцем, проте зареєстровані за іншою адресою, судам необхідно враховувати таке. Місцем проживання фізичної особи відповідно до ч. 1 ст. 29 ГК є житловий будинок, квартира, інше приміщення, придатне для проживання в ньому (гуртожиток, готель тощо), у відповідному населеному пункті, в якому фізична особа проживає постійно, переважно або тимчасово [4].

Місце проживання необхідно відрізнити від місця перебування фізичної особи, тобто того місця, де вона не проживає, а тимчасово знаходиться.

Заяви про встановлення факту постійного проживання разом зі спадкодавцем на час відкриття спадщини в порядку окремого провадження підлягають задоволенню судом, якщо в паспорті спадкоємця відсутня відмітка про місце реєстрації особи. У разі, якщо встановлено, що спадкоємець прийняв спадщину в порядку ч. 3 ст. 1268 ЦК, суди не повинні задовольняти вимоги про визначення додаткового строку для прийняття спадщини.

Підсудність справ щодо спадкування визначається відповідно до правил ст. 109 ЦПК. Позови щодо права спадкування за загальними правилами підсудності подаються до суду за місцем проживання (перебування) відповідача, за винятком позовів щодо нерухомого спадкового майна, які належать суду за місцем знаходження цього майна. Згідно з ч. 1 ст. 114 ЦПК позови, що виникають з приводу нерухомого майна, пред'являються за місцезнаходженням майна або основної його частини. Згідно з ч. 3 ст. 114 ЦПК позови кредиторів спадкодавця, що подаються до прийняття спадщини спадкоємцями, пред'являються за місцезнаходженням спадкового майна або основної його частини.

Спадкоємець, який бажає прийняти спадщину, але на час відкриття спадщини не проживав постійно із спадкодавцем, має подати нотаріусу заяву про прийняття спадщини (ч. 1 ст. 1269 ЦК). Заява про прийняття спадщини подається в нотаріальній конторі за місцем відкриття спадщини особисто. Напрями заяви про прийняття спадщини поштою передбачено п. 3.5 гл. 10 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України [5].

Відповідно до ст. 1272 ЦК визначено наслідки пропуску строку для прийняття спадщини. Зокрема, якщо спадкоємець протягом строку, встановленого ст. 1270 ЦК, не подав заяву про прийняття спадщини, він вважається таким, що не прийняв її. За письмовою згодою спадкоємців, які прийняли спадщину, спадкоємець, який пропустив строк для прийняття спадщини, може подати заяву про прийняття спадщини нотаріусу за місцем відкриття спадщини. За позовом спадкоємця, який пропустив строк для прийняття спадщини з поважної причини, суд може визначити йому додатковий строк, достатній для подання ним заяви про прийняття спадщини.

Відповідно до змісту ст. 1272 ЦК позов про визначення додаткового строку для подання заяви про прийняття спадщини подається:

1) у разі відсутності письмової згоди всіх спадкоємців, які прийняли спадщину, на подання спадкоємцем, який пропустив шестимісячний строк, заяви про прийняття спадщини до нотаріальній конторі;

2) у разі пропуску шестимісячного терміну подачі заяви про прийняття спадщини до нотаріальній конторі і відсутності інших спадкоємців, які прийняли спадщину і могли б дати письмову згоду на подання цієї заяви.



Визначаючи спадкоємцеві додатковий строк для подачі заяви про прийняття спадщини, суд не повинен вирішувати питання про визнання за ним права на спадщину. Спадкоємець після визначення йому додаткового строку для прийняття спадщини має право прийняти спадщину в порядку, встановленому ст. 1269 ЦК, і придбати право на спадщину відповідно до ч. 5 ст. 1268, статей 1296–1299 ЦК. Дозвіл судом спору про визнання права власності в порядку спадкування може відбуватися тільки після прийняття спадщини.

Належними відповідачами у спорах про визначення додаткового строку для подання заяви про прийняття спадщини є спадкоємці, які прийняли спадщину, або територіальні громади в особі органів місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини.

У разі наявності у спадковій справі заяви спадкоємця про відмову від права на спадщину його вимоги про визначення додаткового строку для прийняття спадщини задоволенню не підлягають. Така позиція узгоджується з ч. 5 ст. 1273 ЦК, згідно з якою відмова від прийняття спадщини є безумовною і беззастережною.

Під час вирішення справ про визначення додаткового строку для подання заяви про прийняття спадщини слід також враховувати, що додатковий строк визначається в разі, якщо суд визнає причини пропуску строку для прийняття спадщини поважними. У зазначеній категорії справ є обов'язковим обґрунтування в мотивувальній частині судового рішення поважності причин пропуску строку для подання заяви про прийняття спадщини.

Суди в основному правильно вирішують питання поважності причин пропуску зазначеного терміну і визнають поважними: тривалу хворобу, перебування спадкоємця тривалий час за межами України, відбування покарання в місцях позбавлення волі, перебування на строковій військовій службі в Збройних Силах України тощо.

Судом не можуть бути визнані поважними такі причини пропуску строку для подання заяви про прийняття спадщини, як юридична необізнаність щодо строку та порядку прийняття спадщини, необізнаність особи про наявність спадкового майна, похилий вік, непрацездатність, незнання про існування заповіту, встановлення судом факту, що має юридичне значення для прийняття спадщини (наприклад, встановлення факту проживання однією сім'єю), невизначеність між спадкоємцями, хто буде приймати спадщину, відсутність коштів для проїзду до місця відкриття спадщини, несприятливі погодні умови.

Необґрунтованою є практика місцевих судів про визнання поважності причин пропуску строку подання заяви про прийняття спадщини фактичним користуванням і володінням майном спадкодавця або ж проживанням із спадкодавцем на час відкриття спадщини.

В останньому разі зазначені обставини є підставою для звернення з позовом або заявою (залежно від наявності або відсутності спору щодо спадкового майна) про встановлення факту постійного проживання разом зі спадкодавцем на час відкриття спадщини, а не з позовом про надання додаткового строку для прийняття спадщини.

Щодо визначення юрисдикції спадкових прав цікавою для нас є практика Європейського Союзу. Одним із завдань спадкового регламенту є визначення юрисдикції у міжнародних спадкових справах, у позовних та непозовних спадкових провадженнях. Визначення такої юрисдикції впливатиме на рішення того, право якої держави буде застосовуватися до процесуальних питань; які норми міжнародного приватного права будуть застосовуватися для вирішення справ по суті, яка мова буде використовуватися у процесі. Зазначимо, що спадковий регламент у своєму регулюванні охоплює не лише органи, які наділені державними повноваженнями вирішувати спори, але й суди. Відповідно до ст. 3 Спадкового регламенту, термін «суд» означає будь-який судовий орган, всі інші органи та юристи – професіонали, які мають повноваження у спадкових справах та виконують судові функції [6, с. 127].

Зазначимо, що до спадкового регламенту включаємо суди, нотаріусів, реєстраційні офіси, юристів-професіоналів, які у певних випадках виконують судову функцію. Зазначимо, що це питання є колізійним, оскільки нотаріуси уповноважені вести спадкові справи, але не виконують судових функцій. Спадковий регламент умисно не проводить межу між позовними та непозовними провадженнями, які можуть бути розпочаті за заявою однією зі



сторін чи навіть з ініціативи суду [7, с. 65]. Це і відрізняє Спадковий регламент від інших регламентів Європейського Союзу і внутрішнього законодавства України.

**Висновки.** Помилковою є практика судів, які визнають причини пропуску строку для подання заяви про прийняття спадщини поважними з порушенням вимог ч. 2 ст. 59 ЦПК, згідно з якою обставини, які за законом повинні бути підтверджені певними засобами доказування, не можуть підтверджуватися іншими засобами доказування. Так, хвороба, перебування позивача-спадкоємця в іншому регіоні України у зв'язку з відрядженням, службовою необхідністю не можуть підтверджуватися лише свідченнями свідків.

Слід звернути увагу судів на те, що юридичний зміст понять «термін» і «термін» не є тотожними, вони не є синонімами і не можуть використовуватися як взаємозамінні. Оскільки під час вирішення питання про встановлення додаткового строку для подання заяви про прийняття спадщини суди визначають саме період (наприклад, два-три місяці), а не конкретну дату, використання юридичного поняття «термін» під час вирішення цього різновиду спорів не відповідає положенням чинного ЦК.

На підставі рішення суду про визначення додаткового строку для прийняття спадщини спадкоємець повинен у визначений судом термін звернутися в нотаріальну контору і подати відповідну заяву, після чого буде вважатися, що він прийняв спадщину.

Зазначено, що відповідно до ст. 1273 ЦК спадкоємець за заповітом або за законом може відмовитися від прийняття спадщини протягом строку, встановленого ст. 1270 ЦК. Після закінчення цього терміну частка у спадщині не може бути збільшена з тих підстав, що хто-небудь із спадкоємців відмовляється від спадщини на користь інших спадкоємців. У таких випадках особа, яка прийняла спадщину, має право розпорядитися всім або частиною майна, отриманого в порядку спадкування, шляхом відчуження її іншому спадкоємцю за договором купівлі-продажу, дарування, міни тощо. Визначення додаткового строку для подачі заяви про відмову від спадщини чинним законодавством України не передбачено.

#### Список використаних джерел:

1. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV. Дата оновлення: 13.08.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 01.02.2021 р.).
2. Цивільний кодекс України: Кодекс України від 16.01.2003 року. № 435-IV. Дата оновлення: 16.10.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 01.02.2021 р.).
3. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 р. № 3425-XII. Дата оновлення: 01.12.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text> (дата звернення: 09.02.2021 р.).
4. Господарський кодекс України: Кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV. Дата оновлення: 16.10.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 01.02.2021 р.).
5. Про затвердження порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: Наказ Міністерства юстиції України від 22.02.2012 р. № 296/5. Дата оновлення: 10.02.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12#Text> (дата звернення: 29.01.2020 р.).
6. Calvo Caravaca, A.L., Article 4, General Jurisdiction in Calvo Caravaca, A.L., Davi, A., Mansel, H.P., The EU Succession Regulation Commentary, Cambridge University Press, Cambridge, 2016, P. 127–128.
7. Odersky, F. Article 4. Jurisdiction in Bergquist, U. Frimston, R. Lagarde, P., Odersky, F. EU Regulation on Succession and Wills Commentary, Verlag Dr. Otto Schmidt KG, Koln, 2015, p. 65.

